

*Зоя Шевченко,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
лабораторії літературної освіти
інституту педагогіки НАПН України*

РОЗВИТОК ЧИТАЦЬКИХ УМІНЬ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ СПЕЦКУРСІВ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

У статті розглядається проблема розвитку читацьких умінь у процесі вивчення української літератури в умовах профільної школи, зокрема під час проведення занять літературних спецкурсів.

Ключові слова: читацькі уміння, профільна школа, літературний спецкурс.

The problem of reader's abilities development in the process of study of Ukrainian literature in the conditions of profile school is examined in the article. Special attention is devoted to realization of employments of the literary courses.

Key words: reader abilities, profile school, literary course.

В умовах сучасної школи великої ваги набуває проблема профільного навчання, яка потребує актуалізації методологічних, психологічних та педагогічних знань.

Допрофесійна підготовка учнів у межах профільного навчання передбачає впровадження інноваційних технологій навчання, широку просвітницьку роботу, серед яких належну увагу треба зосереджувати на розвитку читацьких умінь учнів у процесі вивчення літературних спецкурсів у профільних гуманітарних класах. Головне завдання вивчення української літератури в школі, на заняттях із спецкурсів зокрема, полягає у випрацюванні потреби в читанні і перечитуванні найкращих зразків літературного мистецтва, формуванні умінь працювати з художнім текстом, відчувати багатство і красу мови, відрізнити літературний твір від інших мистецьких явищ і водночас зіставляти його з іншими видами мистецтв, виявляти специфіку творення художніх образів в образотворчому, музичному, театральному мистецтві тощо. Синтетичний за своїм характером феномен читацьких якостей, умінь і навичок треба розглядати з різних позицій — від первинного сприйняття твору до розуміння естетичної функції мистецтва літератури.

Сучасне осмислення літературного твору вимагає формування творчого читача, з власною думкою на зображені події, власним поглядом на відповідну епоху, власним

сприйняттям і розумінням образної системи. Практика викладання літератури в школі і зокрема в профільних гуманітарних класах свідчить про низький рівень сформованості в учнів системних, узагальнених, спеціальних читацьких умінь, що можна пояснити обмеженим часом на уроці, перенасиченістю шкільної програми з української літератури для профільних класів, яку має реалізувати учитель-словесник у рамках навчального плану. Тому великої ваги набуває роль і функції його варіативної частини.

У Концепції профільного навчання велика увага зосереджена на курсах за вибором. Але для цього мають бути створені спеціальні умови, враховуватись вимоги до повноцінного забезпечення інваріантної компоненти навчання. У типовому навчальному плані відведено години для обов'язкового відвідування занять із спецкурсів, тобто курсів профільного доповнення змісту. Деякі науковці вважають, що «курси за вибором» і «спецкурс» — різні за значенням поняття. На наш погляд, вони мають рацію лише в тій частині, що курси за вибором можуть не пов'язуватись з обраним ухилом навчання, а задовольняти схильність учнів до інших видів діяльності (для математичного, наприклад, це курси з мов, мистецтва, спортивні тощо). Водночас спецкурси в профільних класах є обов'язковими для відвідування, і учні також обирають їх з кількох запропонованих. До того ж, деякі дидакти називають спеціальні курси та факультативи курсами за вибором. Спеціальні курси доповнюють, поглиблюють зміст навчального курсу чи предмета державного освітнього компонента, що визначає спеціалізацію профілю. Факультативні курси — це навчальний матеріал певного обсягу і структурно завершеного змісту, що за бажанням учнів вивчається протягом певного періоду.

У нормативних документах Міністерства освіти і науки України щодо профільного навчання зазначено, що «систему філологічної освіти як профільної має забезпечувати впровадження в практику вивчення спецкурсів (курсів профільного доповнення) та курсів за вибором (факультативних)».

Як видно, різниця між цими поняттями досить відносна. Проблема курсів за вибором ще недостатньо розроблена на теоретичному рівні, тому найчастіше зміст курсів і відповідні їм методики створюють різні автори на різній методологічній психолого-дидактичній основі, а також на основі особистісного педагогічного досвіду, що призводить до їх різної мети, ролі і функції. Отже, єдиного підходу в розв'язанні цієї проблеми ще немає.

Для учня головне — усвідомити себе суб'єктом самостійного вибору профілю навчання, а також курсів за вибором, тобто учень має одержати реальну можливість визначити для себе той чи той курс за вибором, зокрема спецкурс з літератури.

Зміст цих курсів має містити інформацію подвійного характеру: розширені відомості з навчальних предметів, щозбуджують зацікавлення, та інформацію, що ознайомлює учнів із способами навчальної діяльності, потрібними для успішного засвоєння програми того чи того профілю. Крім того, зміст цих курсів може містити оригінальний матеріал, що виходить за рамки шкільної програми (журналістика, редагування, риторика, різні практикуми, тренінги тощо). Додаткові курси за вибором, зокрема для філологічного профілю, можна умовно поділити на два основні види: предметно-орієнтований і міжпредметний. Завдання предметно-орієнтованих курсів такі: надати учневі можливість реалізувати своє зацікавлення обраним предметом; з'ясувати готовність і здатність учня засвоїти предмет на вищому рівні; створити умови для підготовки до зовнішнього тестування з предметів, які пов'язані з майбутньою професією. Традиційні факультативи із загальноосвітніх предметів доповнюють базову програму, не порушуючи її цілісності. У завдання спеціальних курсів серед інших входить розширення кругозору учнів, знання про обраний предмет, який входить

в інші професії; підтримування мотивації учня, сприяючи внутріпрофільній спеціалізації (напр., «Література серед інших видів мистецтва», «Основи редагування», «Сучасні напрями в мистецтві», «Основи телекомунікативних зв'язків» тощо). Запровадження спеціальних курсів у навчальний план школи може здійснюватись у вигляді різних комбінацій курсів.

Зважаючи на особистісно-орієнтоване навчання, готовність відвідувати спеціальні курси з літератури складається із таких компетентностей учнів: інтелектуальна, що передбачає здатність працювати з різною інформацією, вміння застосовувати знання в нестандартних ситуаціях, самостійно визначати спосіб побудови навчального завдання, володіння прийомами самостійно здобувати знань, високий рівень пізнавальних здібностей, здатність до пошукової та дослідницької діяльності; особистісна, яка передбачає бажання й уміння виявляти самостійність, ініціативу, волю, організувати свою діяльність, володіти правилами співпраці; можливість самостійно й усвідомлено вибрати майбутню професію; комунікативна, яка передбачає здатність застосовувати засоби мови і мовлення, щоб одержувати інформацію і передавати її, уміння брати участь у навчальному діалозі, будувати різні монологічні висловлювання; рефлексивна, яка передбачає здатність здійснювати самоконтроль і самооцінку своєї діяльності, виявляти та усувати причину труднощів; усвідомлення власної гідності, уміння об'єктивно оцінювати навчальні досягнення, прагнути до самовдосконалення; діяльнісна, яка впередбачає здатність конструювати свою діяльність від постановки мети до одержання результату, переносити уміння і навички на незнайомі навчальні ситуації, здатність до усвідомленого вибору, прагнути до індивідуального стилю діяльності; креативна, яка передбачає розвиток мотиваційної сфери, чутливість до нових ідей, здатність творчо підходити до розв'язання будь-якого навчального завдання, бажання і вміння відмовитись від зразка, домагатися оригінальності та новизни в кожній навчальній ситуації; емоційна, яка передбачає емоційну реакцію на різноманітні навчальні ситуації, уміння набувати чуттєвого досвіду.

Ці компетентності можуть бути сформовані на будь-якому навчальному матеріалі, зокрема літературному. Це означає, що передовсім треба визначити внесок, який може зробити зміст навчального матеріалу (програмового чи позапрограмового факультативу, спецкурсу) у досягнення освітньої мети на профільному рівні: курси за вибором дозволяють учням не лише освоїти технологію їх вибору для навчання, але й апробувати їх різний зміст з метою самовизначення, формування ціннісних орієнтацій. Останнє особливо важливе у виборі філологічного профілю. У нормативному типі орієнтацій за останні роки виявився дефіцит емоційного залучення у світ художніх цінностей, в ситуативному типі — дефіцит знань, художньої ерудиції. У виявленні зацікавлення до літературних творів чітко проглядається вікова диференціація, статтєва різниця, а також жанрова, тематична та стилістична різноманітність. Рівень літературних переваг школярів з віком помітно знижується. Дослідження показують, що молодші школярі вибирають переважно книжки високого художнього гатунку, проте з віком здатність вибирати літературні твори знижується. Це частково пояснюється тим, що старші підлітки виявляють вищий ступінь самостійності й незалежності від шкільної програми та нормативу урочних занять, а відтак спостерігається нездатність зрілого підходу до оцінювання самостійно вибраного літературного твору. Це ж стосується й інших видів мистецтва. Відомо, що гуманітарний (філологічний) профіль навчання передовсім передбачає високий рівень розвитку художніх цінностей загалом. У структурі сприймання мистецтва в широкому сенсі слова Б. Юсов вбачає три компоненти: ерудицію (пізнавальний аспект), чутливість (сенсорно-емоційний мо-

мент), зокрема чутливість на мову і зміст мистецтва, і співпереживання (морально-вольовий аспект). Співвідношення і взаємодія цих компонентів і творять якісну особливість художніх цінностей. Поняття «читацькі уміння» виникло, коли читання стало поширеним і доступним явищем, коли були сформовані знання про сутність літератури як навчального предмета, доведено, що для успішного проникнення в естетичний світ твору потрібні відповідні уміння і навички.

Осягнення змісту художнього твору дає змогу сформованому читачеві сприймати художній твір не лише як відображення конкретної реальної ситуації, а й усвідомлювати його як художнє явище, що дає естетичну насолоду, осмислювати авторське бачення світу і людини, ціннісні орієнтації письменника, типовість узагальнень кваліфіковані читачі-учні здатні сприймати взаємозв'язок зображення і вираження, що є найважливішим чинником художньо-естетичного відтворення життя в літературному творі, а також поділяти художній текст, який про факти, події, процеси, дійові особи, на смислові одиниці і з якого виникає цілісний зміст.

Формування читача вимагає підвищення розумової активності школярів у навчальному процесі, що означає зростання їхньої самостійності, творчої інтелектуальної діяльності, оскільки в процесі читання і роботи з текстом вони мають більше думати, відчувати, уявляти, аналізувати свої почуття, учитися, доводити, спростовувати. Це впливає на здатність до самостійного пізнання твору, формування читацьких умінь і навичок.

Читання літературного твору містить мотиваційно-орієнтувальний, виконавський і контрольньо-оцінювальний вид навчально-пізнавальної діяльності. Слово, виконуючи художню функцію, крім загальновідомого, загальноприйнятого значення, у тексті передає душевний стан персонажа, його характерні психолого-особистісні риси, життєві інтереси, ставлення до нього автора.

Це ж стосується й інших видів мистецтв, які мають свою художню форму, мову, зміст тощо.

З цього огляду цікавим може бути спецкурс «Образна природа мистецтва». Якщо шкільною програмою з літератури передбачено набуття знань, умінь і навичок «прочитувати» художній образ в літературному творі, то відомості про художній образ в інших видах мистецтв майже не подаються, а це надзвичайно важливий аспект у профільній гуманітарній підготовці учнів.

Спецкурс розрахований на 70 годин, його можна розширити або скоротити, подавати окремими розділами. Передбачено різні методи проведення занять: лекція, бесіда, практичні заняття. Після кожного розділу заплановані контрольньо-практичні заняття, які можна організувати у такий спосіб: учасники спецкурсу поділяються на групи, кожній дається, наприклад, живописний твір (пейзаж, портрет, натюрморт, побутова або історична картина), через 7-10 хвилин група «захищає» своє бачення картини з подальшим обговоренням. Так можна аналізувати уривки з музичних творів, кінофільмів, телеспектаклів. Метою таких занять є формування умінь бачення художнього образу в різних видах мистецтва, визначити його специфіку, розуміння процесу взаємодії мистецтва тощо.

Знання й уміння, набуті на заняттях із спецкурсу «Образна природа мистецтва», сприятимуть вивченню літератури на підвищеному рівні, вплинуть якщо не на остаточний вибір філологічної професії, то на зацікавлення літературою як видом мистецтва, підвищать рівень загальної культури незалежно від майбутньої професії.

Отже, одним із шляхів інтелектуальних можливостей учнів, які цікавляться літературою, є міні-курси, гуртки, спеціальні факультативи, збагачені додатковим матері-

алом, які спрямовані на поглиблення знань з певних гуманітарних дисциплін, розвиток мислення, самопізнання. Такі програми і курси можуть бути розвивальними (для збагачення емоційної сфери; в них використовуються рольові ігри, тренінги, обговорення у малих групах), інтегративні (для поєднання емоційних і пізнавальних компонентів).

Література

1. Аніскіна Н. Організація профільного навчання в сучасній школі. — Х.: Основа, 2003. — 170 с.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. — К., 2004. — 112 с.
3. Профільне навчання. Теорія і практика. — К.: Педагогічна преса, 2006. — 198 с.
4. Крупник Е. Психологическое воздействие искусства на личность. — М.: Институт психологии РАН, 1999. — 233 с.
5. Селевко Г. Альтернативные педагогические технологии. — М.: НИИ школьных технологий, 2005. - 222 с.
6. Щербланова Е. Психологическая диагностика одаренности школьников. — Москва; Воронеж, 2004. - 365 с.